

Műhelytanulmányok a nyelvművelésről. Szerk.: Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 71. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, Dunaszerdahely–Budapest, 2007. 298 lap

A résztvevők köre, a többféle felfogás képviselője, a határon túli szakemberek tevéleges közreműködése és további szempontok miatt is mérföldkőnek tarthatjuk az 1992-es nyelvművelő konferenciát (anyagát l.: Nyr. 1993. 4. sz.; a szaknyelvi konferenciával együtt). A Műhelytanulmányok a nyelvművelésről című kötetről bátran elmondhatjuk, hogy az azóta eltelt időszaknak a nyelvművelés témájában legjelentősebb – elméletet és gyakorlatot egyaránt magában foglaló – munkája. Már a címmel is érdemes megállnunk: a *nyelvművelés* terminus használata ugyanis jelzésértékű mozzanat. Az utóbbi másfél évtized vitáiban nemegyszer úgy tűnt, hogy a tudományos diskurzus színteréről a tudományon kívüli területekre száműzetik. Érdekes, hogy vitákban fogant maga a szó is, erről tanúskodik a „debreceni” jelzővel illetett 1795-ös Magyar grammatika, melynek lapjain az akkor új szavakat vizsgálva éppen a legterjedelmesebb logikai fejtegetés arról olvasható, hogy miért nem állja meg helyét ez a Révai Miklósnak tulajdonítható szóösszetétel: „A *mivelés* olyan közönséges és minden meghatározás nélkül való tselekvést jelent, mellynél már bizonytalanabb nem lehet” (i. m. 319). Visszatérve a bemutatandó kötethez, ilyen háttér ismeretében is kijelenthetjük, hogy kezünkben a bizonyíték, a közel 300 oldalas könyv, melyre hivatkozva a 21. század elején továbbra is beszélhetünk nyelvművelésről és annak tudományos megközelítéséről, illetve gyakorlatáról.

A kötet az eddigi két alkalmazott nyelvészeti műhelytalálkozó anyagát tartalmazza. Az Előszóban a szerkesztők hangsúlyozzák, hogy a tanácskozásokon „a résztvevők sok mindenben nem értettek egyet, mégis teljes egység volt közöttük abban a kardinális kérdésben, hogy a nyelvközösségben folyamatosan meglévő nyelvi problémák megoldása fontos és nyelvészhez egyáltalán nem méltatlan feladat, s a nyelvi változásokba való beavatkozás is lehet értelmes és sikeresen megvalósítható célja a nyelvalakításnak” (7). Ez azonban nem jelentheti a változások megfékezését vagy visszafordítását, hanem a nyelvi kifejezőeszközök differenciálását és gazdagítását, melyben mint legfőbb tevékenység szerepet kap a korpuszalakítás, valamint háttérmunkaként – kiterjedt eszközzel – a nyelvi ismeretterjesztés. Mindkettő különösen fontos a kisebbségben élő, többnyire kétnyelvű magyarok számára egyfelől a nyelvi bizonytalanságok eloszlátása, másfelől a nyelvi konfliktusok feloldása végett.

A műhelytalálkozók elhangzott és a hozzászólások alapján átdolgozott előadásokat öt fejezetbe sorolva közli a kötet, áttekintésünk ezt a tematikát követi.

I. Nyelvművelés és nyelvtudomány – a nyelvművelés szemlélete és tevékenysége. Heltainé Nagy Erzsébet A nyelvművelés fogalma és terepuma címmel (13–26) összefoglalja az utóbbi évtizedek ez irányú tevékenységének főbb jellemzőit, különös tekintettel az 1990-es évektől folyó vitákra. Nézőpontjában érvényesül a kognitív megalapozottságú nyelvfiziológiai és alkalmazott nyelvészeti értelmezés, amely a nyelvművelést „a magyar beszélőközösség hagyományos értékrendje szerint működő folyamatos reflektáló és értékelő tevékenységnek tartja” (23). – Tolcsvai Nagy Gábor

Nyelvleírás és nyelvi értékelés című (27–32) problémavázlatában összeveti a hagyományos besoroló nyelvtan és a generatív grammatika felfogását, majd megállapítja, hogy „teljesen tárgyvilagos, nézőpont és érzékszempont nélküli nyelvleírást ma nehezen lehet megvalósítani” (31). A továbblépéshez egyrészt a funkcionális nyelvészet eredményeinek felhasználását (pl. a jelentésszerkezetből levezethető variabilitás és az értékek összefüggése), másrészt a nyelvi tervezés módszertani megújítását ajánlja. – Kemény Gábor a nyelvleírás és a nyelvművelés témáját újabb, az előzőekben nem hangsúlyozott szemponttal egészíti ki, a stilisztikaival. Ennek megfelelően elkülöníti és példákkal szemlélteti a kommunikatív, valamint a pragmatikai, stilisztikai helyesség fogalmát. A tartalmi és szemléleti megújítás kapcsán emlékeztet arra, hogy Lőrincze Lajos az Emberközpontú nyelvművelés című munkájában már érvényesítette a most hiányolt elveket (33–7). – Domonkosi Ágnes „a nyelvművelés gyakorlatának egyik leggyakrabban és leginkább jogosan bírált mozzanatáról” (39), a megalapozatlan és megbélyegző minősítésekről készített részletes áttekintést (38–51). A szótári minősítésekből kiindulva – számos példával alátámasztva – vizsgálja és kritikával illeti a nyelvművelő kézikönyvek minősítési szempontjait (nyelvi rétegződés, stílusréteg, stílusárnyalat, elterjedtség, nyelvszokás, gyakoriság, közléshelyzet stb.). Az empirikus adatok felhasználásának szükségességéről szólva felhívja a figyelmet a stilisztikai kutatások hiányosságaira, a nem szépirodalmi szövegek jelentőségére. – Szabómihály Gizella a nyelvi tervezés elméletéből létrejött nyelvi menedzselés fogalmát tisztázza (52–67) a „tartalmilag egyre inkább kiüresedő nyelvműveléssel szemben” (62), és a szlovákiai magyarok nyelvhasználata szempontjából is továbbgondolásra érdemesnek minősíti. A Gramma Nyelvi Iroda működése során szerzett tapasztalatok és példák segítségével szemlélteti, hogy milyen feladatokat foglal magában ez a tevékenység (jogi-közéleti szövegek fogalmazási problémái, a normahiányból adódó tennivalók, terminusok alkotása).

II. A nyelvi szolgáltatások gyakorlata: közönségszolgálat, segédeszközök. Eöry Vilma egyfelől az MTA Nyelvtudományi Intézetében folyó nyelvtervezési munkálatokat összegezi, különös tekintettel a reklámyelvi törvényből adódó tennivalókra (71–4), másfelől számba veszi a mai nyelvművelés segédeszközeit, többek között a szótárakat, nyelvtanokat, az internetes adatbázisokat, hiányolva a stíluszótárakat (87–94). – Szabómihály Gizella a Gramma tevékenységéből kiindulva áttekinti az internet felhasználási lehetőségeit (75–86). – A minősítésekről korábban már volt szó, Ittész Nóra standard értelmező szótáraink, ezen belül elsősorban A magyar nyelv nagyszótárának lexikai minősítéseit, azok típusait, funkcióját és nehézségeit taglalja (95–103).

III. Norma és kodifikáció a helyesírásban. Mártonfi Attila A magyar helyesírási norma a lexikográfus szemével címmel először röviden a helyesírási szótárak és az egyéb szótárak viszonyát, majd a szaknyelvművelés helyzetét vázolja, utána részletesebben bemutatja az Osiris Kiadó Helyesírás című kézikönyvének szerkesztési alapelveit, újdonságait és problémáit (107–13). – Kardos Tamás a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálati munkájából a magyar helyesírást érintő kérdéseket ragadja ki, különös tekintettel a szabályzat 12. kiadásának előmunkálataira. Megállapítása szerint érdemes lenne megfontolni egy új, rugalmasabb és modernebb szabályzat elkészítését (114–29). – Közvetlenül az iméntiekhez kapcsolódnak Laczkó Krisztina gondolatai a szabályzat 12. kiadása kapcsán. Többek között felveti a szódefiníció nehézségeit, az egyszerű és az összetett szó fogalmának meghatározását, a hagyomány értelmezését, az írott és a beszélt nyelvi norma közötti összhangot, az úzus, az írásgyakorlat feltérképezését (130–3). – Szintén foglalkozik a szó fogalmának meghatározásával Mártonfi Attila másik írása. Ahogy a nyelvtanírásban a morfológia-központúságot felváltotta a szintaxis-központúság, úgy a helyesírásban is érdemes lenne ezt megfontolni. A 12. kiadásban egyaránt fontosnak tartaná a strukturalista és a szociolingvisztikai megközelítést (134–8).

IV. Nyelvművelő babonák, nyelvi mítoszok, purizmus. A kötet legterjedelmesebb fejezetének élén Domonkosi Ágnes egy attitűdvizsgálat alapján bemutatja a népi nyelvészet szemléletét, a nyelvi babonák és sztereotípiák kérdéskörét (141–53). A főiskolások körében végzett felmérés alátámasztja, hogy az adatközlők gondolkodásában a helyes-helytelen dichotómiájára épülő, nem

pedig több nézőpontot érvényesítő, fokozati rendszer működik. A kényszerű leegyszerűsítések ellenére „a társnyelvészeti szempontok tananyagba épülése tehetné lehetővé azonban azt, hogy a köznyelv központi szerepe mellett a nyelvi változatosság ténye, szerepe és társadalmi összefüggései tudatosodjanak az anyanyelvi nevelés során” (149). – Lanstyák István két tanulmánya egymással összefüggő téma többoldalú megközelítése: A nyelvi tévhitekről (154–73), Általános nyelvi mítoszok (174–212). Az összefoglaló „tévhitek” megnevezésen belül megkülönbözteti egymástól a babonákat és az – ilyen értelemben az angoltól átvett – mítoszokat, majd tovább bontva (átfedéssel) elkülöníti a nyelvhelyességi és a nyelvművelő babonákat, valamint az általános és a nyelvhasználati mítoszokat. A mítoszok „egy-egy beszélőközösség, sőt egy egész nyelvközösség kultúrájának szerkesztői, s emiatt megkérdőjelezhetetlenek látszanak” (167). Az egyetemes nyelvi mítoszok közül részletesen bemutatja és cáfolja pl. az alábbiakat: *Az anyanyelvéhez minden embert különösen bensőséges viszony fűzi. Minden ember az anyanyelvén tud a legjobban gondolkodni, fogalmazni [...] Minden embernek – különösen pedig az iskolázottaknak – erkölcsi kötelessége, hogy ápolja, védelmezze anyanyelvét [...] Az írott nyelv jobb, értékesebb a beszélt nyelvnél [...] A nyelvjárások értékesebbek más nyelvváltozatoknál [...]* A gondolatébresztő és vitára serkentő magyarázatok után a kétnyelvűségi helyzetből fakadó nyelvérintkezési mítoszok következnek (pl. a nyelvkeveredésről, az idegen szavakról). A magyar nyelvi mítoszok közül példaként most csak a nyelvünk egyediségével, tömörségével, szegényedésével, romlásával kapcsolatos mítoszokra utalunk. Összefoglalásában kiemeli, hogy „a mítoszok és a babonák mérhetetlen károkat okoztak a nyelvművelésnek, hiszen a szakma jó részének szemében teljesen lejáratták az általában *nyelvművelésként* emlegetett tevékenységet [...]” (199) A nyelvi tévhitek eloszlátása és a helyes szemlélet kialakítása a nyelvi ismertetésként és az anyanyelvi nevelés fő feladata.

A fejezet folytatásaként Posgay Ildikó a purizmus fogalmát értelmezve számos álláspontot sorakoztat fel, többek között Crystal, Daoust, Zolnai Béla, Lőrincze Lajos, Tolcsvai Nagy Gábor meghatározását, majd a kisebbségi magyarok nyelvi purizmusáról szólva másféle megítélést tart helyénvalónak, mint az magyarországi körülmények közepette indokolt. „Az ő esetükben valóban beszélnünk kell nyelvvédelemről, nyelvi bizonytalanságról, a nyelvi kodifikáció szükségességéről, a nyelvi asszimiláció reális veszélyéről.” Purista törekvéseikben a nyelvcsere lassító védekezési stratégiát kell látnunk. (213–8) – Ugyanennek a kérdéskörnek a folytatása Simon Szabolcs sok példát felsorakoztató és belőlük elvi következtetéseket levonó tanulmánya (219–29). Magyar nyelvű szlovákiai tankönyvek szövegének – magyarországi és szlovákiai forrásból származó – bírálatából több olyan megállapítást ismertet, amelyek a kontaktusváltozat meg nem értéséről tanúskodnak. A kétszintű érettségi vizsgával kapcsolatos újabb közoktatási anyagok, hivatalos dokumentumok sincsenek kellő mértékben tekintettel a szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi helyzetére.

V. Nyelvművelés kétnyelvű környezetben. Kolláth Anna a nyelvművelés és a nyelvi tervezés általános vonásaiból kiindulva saját felfogását is bemutatja, majd a szlovéniai magyarság, a mura-vidéki nyelvművelés lehetőségeit és korlátait, sőt hatástalanságát elemzi (233–46). Elgondolkodtató az a számos példával alátámasztott megállapítása, hogy az egynormájúság – a magyarországi standard dialektus normájának a többi változat normája fölé helyezése – kisebbségi helyzetben nagyobb károkat okozhat, mint az anyaországban. „A határon túli nyelvváltozatok létehez, fejlődéséhez szükséges nem túlzó szemléletváltások, esetleges egészséges kompromisszumkézségek nagyban meghatározzák a magyar nyelvtudomány jövőjét” (241). – Misad Katalin helyesírási témájú elemzésében a szlovákiai magyar nyelvű sajtó standardtól eltérő formáit vizsgálja: így az intézménynevek, a földrajzi nevek, valamint a rendezvények, az ünnepek és a kitüntetések nevének csoportjait (246–57). Megállapítása szerint a szlovákiai írásgyakorlatot nem befolyásolja a szlovák helyesírás, és nem képzelhető el a helyesírás szétfejlődése (256). Helyesírási szabályzatunk következő kiadásával kapcsolatban azt javasolja, hogy törekedjen a szabályok pontos, félremagyarázhatatlan megfogalmazására.

Szakmai szempontból nagyon fontosnak tarthatjuk ezt a tanulmánygyűjteményt. Mint láttuk, nem a problémák megoldására vállalkozott, de a pusztá tényfeltárásnál sokkal több. A szerzőket,

a nyelvműveléssel is behatóan foglalkozó szakembereket a továbblépés, a jövő tennivalói foglalkoztatták, s ennek reményében a két műhelytalálkozón munkacsoportok dolgoztak azon, hogy a legfontosabb kérdésekben közös álláspontot alakítsanak ki. Tervezték, hogy tézisek formájában is rögzítik megállapításaikat, és a szakmai közvélemény elé tárják, ám ez – a jelentős felfogásbeli különbségek miatt – egyelőre nem sikerült. Mintaértékű, ugyanakkor előzmény nélküli a nyelvművelés közelmúltját tekintve a közös gondolkodás és az együttes megjelenés ténye.

Zimányi Árpád